

Թիւնը ըստ իւր գրուածոց և համեմատուած Հայերէնի հետ: Յաւելուածում զսնազան կտորներ թարգմանուած են գերմաներէն գերմ. գիտնականների համար:

Х. А. Вермишевъ. Матеріалы для исторіи грузино-армянскихъ отношеній. С.П.Б. 1904

Իշխ. Իլիա ձափճալաձէն, որ իւր ազգի մէջ հռչակուած է իբրև բանաստեղծ-հրապարակախօս, հասարակական գործիչ—աւիագանց զայրացած է հայ հոգեւորականութեան, հայ ինտելիգենցիայի, հայ հեղինակների, հայ գիտնականների, հայ մամուլի, հայ վաճառականների, արհեստաւորների, բժիշկների, իրաւարանների դէմ: Այս ամենքին նա աստուած է իւր սրտի խորքից, հայհոյում, զրպարտում և այստեամենայնիւ հաւատացնում է, թէ հայ ազգի դէմ ոչինչ ուրիշ չունի:

Պ. ձափճալաձէն մի ժամանակ վրաց ազգամուկական ռեւիւիստ լրագրի խմբագիրն էր և այդ լրագիրը դարձրել էր իւր ձեռքում գէնք միմիայն հայերին հարուածելու համար: Ինչեր ասես չէր հնարում այդ լրագրում հայերին ստորացնելու համար. ինչ ստեր, երեւելայական տեղեկութիւններ, փողոցային զրոյցներ: Պայծառափայլ խմբագիրը իւր հայատեցութիւնը այնքան հեռու էր տարել մի պահ, որ չէր խնայում թշուառ տաճկահայերին անգամ: Նա ծաղրում էր թշուառների արիւնը, չը կարողանալով թագցնել իւր ուրախութիւնը: Գոնէ այսպէս են ասում այն հայերը, որ մերթ ընդ մերթ կարգում են վրացերէն: Պայծառափայլ խմբագիրը կոկորդ էր պատում իւր ընթերցողներին հաւատացնելու համար, թէ հայերը ազգ չեն, այլ վախառուների համայնք, թէ նրանք լեզու չունեն, գրականութիւն չունեն և եթէ ունեն որևէ լաւ յատկութիւն, գողացել են... վրացիներից:

Եւ այսպէս տարիներ շարունակ, ղեկավարուելով եղբայրատեցութեան զազրալի ոգով, բանաստեղծ-խմբագիրը կատաղում էր ու փրփրում, երբ որևէ օտարազգի մի նպաստաւոր խօսք էր ասում հայերի մասին: Իսկ հայերը տեղեկութիւն անգամ չունէին ոչ պայծառափայլ իշխանի և ոչ նրա երեւի լրագրի գոյութեան մասին: Նոյն իսկ հայ մամուլը, որ ի պաշտօնէ պէտք է ճանաչէր իւր ազգի վրայ մութ անկիւնից քարեր արձակողներին, նոյն իսկ, ասում ենք, հայ մամուլը հազիւ տա-

րէնը մի երկու անգամ յիշում էր, թէ կայ աշխարհի երեսին վրացիների մի խմբակ, որ առում է հայերին: Ճավճավաձէի ե նրա արբանեակների վրայ ուշադրութիւն դարձնելու կարիք չը կար, քանի որ նոյն իսկ վրացիների մեծ մասը գզւում էր իշխանի եղբայրասպան սկզբունքներից: Վրաց ինտելիգէնցիայի լաւագոյն մասը հանգուցեալ Գիօրգիյ Մերեթելիի ղեկավարութեամբ ամեն անգամ արժանաւոր կերպով քօքում էր Ճավճավաձէի ականջները աւելի լաւ, քան կարող էր անել որևէ հայ հրապարակախօս: Բայց չար գործի սերահարներն երբեմն աւելի անխոնջ են լինում, քան բարի գործին ծառայողները: Մերեթելին բռնում էր Ճավճավաձէի մի սուտը, Ճավճավաձէն մի նոր սուտ էր հնարում: Մերեթելին ջախջախում էր Ճավճավաձէի բոլոր ասածները, Ճավճավաձէն իւր ազնիւ հակառակորդի հարուածներին պատասխանում էր ստոր զրպարտութեամբ. թէ իբր նա կաշառուած է հայերից. կարծես, հայերը կարիք ունէին որևէ մէկին կաշառելու միջատի խայթոցներից պաշտպանուելու համար կամ Մերեթելու պէս ազնիւ հրապարակախօսներին կարելի էր կաշառել:

Ճավճավաձէի ամբողջ ջանքը հայ ինտելիգենցիայի կամ գրողների ուշադրութիւնը իւր վրայ դարձնելու — անցաւ ապարդիւն: Տարիներ շարունակ նա հայհոյեց ու զրպարտեց հայերին և ոչ ոք նրա բարբաջանքի վրայ ուշ չը դարձրեց, ոչ ոք չը կամեցաւ նրան լուրջ թշնամի համարել: Այսպիսի մի անողոք արհամարհանք, հարկաւ, պիտի դայրացնէր պայծառափայլ բանաստեղծին, որ անկասկած իւր մասին մեծ գաղափար ունի: Իրաւ, ինչպէս չը կատաղէր մի մարդ, որ տարիներ շարունակ կուրծք էր ծեծում և կոկորդ պատում և շատ շատ արժանանում էր հայ սեմինարիստների սրախօսութեան: Նա, որ իւր ազգի մէջ առաջնակարգ բանաստեղծ է համարւում և հասարակական կարծիքի ղեկավար, յանկարծ այնքան ուշադրութեան է արժանանում իւր առած հայերի կողմից, որքան լուր իւր թոխքով: Պէտք էր, վերջապէս, խայթոց աւելի զգալի դարձնել: Եւ ահա Ճավճավաձէն գտնում է իւր նման եղբայրատեաց մէկին, ոմն Մեսխիեիին, որ յանձն է առնում թարգմանել վրացերէնից ռուսերէնի նորա մի ստոր գրութիւնը և հրատարակել «Армянские ученые и воинские камни» վերնագրով: Այրուած սրտի ջերմ փափազը, վերջապէս, կատարւում է: Մի քանի հայեր, որոնց թւում և՛ մենք, կարդում ենք նրա գրութիւնը

և, ո՞հ երջանկութիւն, վայելում ենք նրա բանաստեղծական հանճարի արտադրութեան բարձրագոյն հաճութիւնը:

Ճշմարիտն ասած, պ. Մեսխիսիւր և մէկ էլ այն հայ պարոնը, որ հայերէն թարգմանել է ձալճաւաձէի «Մարդ է արդեօք» վէպը, իսկապէս առջի ծառայութիւն են մատուցել ձալճաւաձէին: Քանի որ մենք ծանօթ չէինք Ձալճաւաձէի զրականական ընդունակութիւններին, հաւատում էինք նրա սեմինարիստ երկրպագուներին, թէ նա վիպասան է, բանաստեղծ է, հրապարակախօս է, հասարակական գործիչ է, էլ չը գիտեմք ինչ է: Բայց երբ կարդացինք հայերէն լեզուով նրա վէպը և ռուսերէն լեզուով նրա հրապարակախօսական շարադրութիւնը, խոստովանում ենք, բաւական չփութուեցինք:

Բայց Տէրը ձալճաւաձէ վիպասան-բանաստեղծի հետ: Համեմատաբար աւելի հետաքրքրական է նա որպէս հրապարակախօս: Եւ ահա այստեղ հանդիպում ենք մի վերին աստիճանի անբարեխիղճ գրչի, որի համար եթէ կայ մի սրբութիւն, այդ կոյր հայատեցութիւնն է: Նորերս Պետերբուրգում լոյս տեսաւ պ. Քրիստափոր Վերմիշեանի մի ընդարձակ պատասխանը հայութիւնը կրծող իշխանին՝ այս երկար վերնագրով. «Материалы для истории грузино-армянскихъ отношеній; отвѣтъ на книжку кн. И. Г. Чавчавадзе: «Армянскіе ученые и вопіющіе камны»»: Կարդացէք այս գրքոյկը և տեսէք, թէ հեղինակը որպիսի ջախջախիչ փաստերով է ապացուցանում պայծառափայլ իշխանի գրաւորութիւնները հայերի մասին և կլասիքական ստախօսութիւնը: Մարդ միանգամայն ապշում է կարդալով պ. Վերմիշեանի գրքոյկը, թէ ինչպէս մի՞ իւր ազգի մէջ հռչակ վայելող՝ բանաստեղծ, որի մի ոտն արդէն գերեզմանի մէջ է, թոյլ է տալիս իրան մի ամբողջ ազգի դէմ այնքան լուտանքներ: Մենք կարծում ենք, եթէ ձալճաւաձէն անգամ լինէր մարմնացած ատելութիւն դէպի հայերը, պէտք է գոնէ մի սագի չափ խեղճ ունենար ինքն իրան չը ստորացնելու այդչափ գրաւորութիւններով: Պ. Վերմիշեանը յանձն է առել մի շատ անախորժ գործ. նա ցոյց է տալիս քառասուն տարի գրականութեամբ պարապող մի արեգարդ ծերունու ստախօսութիւնը և, երևի, իւր գիրքը գրելու ժամանակ, քիչ անգամ չէ կարմրել պայծառափայլ իշխանի փոխարէն:

Մենք առաջ չենք բերիլ այստեղ պ. Վերմիշեանի գրքոյկի բովանդակութիւնը և աւելորդ էլ է: Երևակայեցէք ձեզ

այսպիսի անախորժ դրութիւն: Մի ամուր շնուք շատ ամուլք բռնել է մի բեմական ստախօսի օձիքից և, ուղիղ նայելով նրա աչքերին, մէկ մէկ երեսովն է տալիս նրա ստերը բազմաթիւ հանդիսականների ներկայութեամբ: Ընթերցողը ամաչում է իշխանավճռաձէի փոխարէն, խղճում է նրան և պատրաստ է խնդրել պ. Վերմիշեանին խնայել խեղճ ծերուկին, բայց պ. Վերմիշեանը լաւ ճանաչելով իւր դիմացիներն, ամենայն սփռնասրտութեամբ շարունակում է իւր գործը և վերջ ի վերջոյ ձեռք տոնների տակ է ձգում մի բարոյական դիակ: Այս է պ. Վերմիշեանի գլբոյկի տպաւորութիւնը:

Յաւալի է, շատ ցաւալի իշխ. ճավճավաձէների գոյութիւնը երկու հարեան և միմեանց հետ պատմական ամուր կապերով կապուած ազգերի մէջ: Բայց մենք հայերս, որ միշտ թէ խօսքով և թէ գործով ցոյց ենք տուել մեր անկեղծ համակրանքը դէպի մեր դրացի ազգը, ժողովուրդը, դէպի այդ ազգի ինտելիգենցիան, այնքան թեթեամիտ չենք, որ մի ինչ որ ճավճավաձէի և սրա արբանեակների նախանձը դէպի մեզ վերադրենք ամբողջ վրաց ինտելիգենցիային: Մենք զիտենք, որ ատելութեան սերմեր ցանոյներն երբէք չեն կարող ոչ մի քիչ թէ շատ խելացի հասարակութեան հաւանութեանն արժանանալ և որովհետեւ մի պատմական դրացի ազգի նորագոյն ներկայացուցիչ ինտելիգենցիան աւելի բարոյական հիմունքների վրայ է կրթութեամբ, ուստի համոզուած ենք, որ հէնց նա իսկ բարոյապէս կը պատժի իւր անարժան հայրենակիցներին: Մեզ, հայերիս համար ճավճավաձէների թշնամութիւնը մոծակի կծոցի չափ էլ ոյժ չունի և այս տողերը, որ մենք համաձայնուեցինք զրել, ինքն ըստ ինքեան մեծ վարձ են այդ տեսակ ոչնչութիւնների համար...

Ե.

ՍՏԱՅՈՒՄԸ ԳՐՔԵՐ.

Ու. Յ. Պէրպէրեան. խոհք և յուշք. 1903. Վիեննա 1904.

Պրօֆ. Հովգէր Պետերսըն, նպաստ մը Հայ. լեզուի պատմութեան. թարգմ. Հ. Գարեգին Գարանֆիլեան, Վիեննա 1904.

Ա. Տ.—Պ. Ակնարկ հայ բանահիւսութեան վրա. Ս. Պ. Բ. 1904.

Գ. Անանեան. Կորածներ. պիես 5 գործ. Թիֆլիս 1904.